

פרשת הציירים מטרזין - קטעים מעדותו של ליאו האס

באחד מימי יוני 1944 נקראו הציירים והגרפיקאים בדז'ריך פריטה, אוטו אונגר, פליקס בלוך וליאו האס לקסרקטין "מגדבורג" אל המהנדס צוקר, חבר מועצת הזקנים. הוא גילה לנו שלמחרת יהיה עלינו להתייצב בפני מפקד האס-אס. צוקר, שבוודאי חלה עליו חובת השתיקה שבשבועה, יעץ לנו להצטייד בלבנים חמים וללבוש מעילים, מחשש שנאלץ להמתין במרתף הקר של המפקדה זמן ארוך. עצתו של המהנדס צוקר הוכחה כמועילה ביותר. זה באמת נמשך זמן רב! בשבילי זה נמשך עד ה- 22 במאי 1945. עבור אחרים זה נמשך לנצח.

ההנהלה היהודית של הגטו, באישור האס-אס, הקימה במסגרת מחלקת הבנייה של הגטו, מעין משרד לענייני ציור, ובו הוכנו חלק מתוכניות הבנייה. אך כאן גם ניתן לאמנים מארצות שונות, וכמובן גם לנו, לבצע מיני עבודות ציור ורישום, שהיו נחוצות כדי להקל ולו במעט על חיי הזוועה והאימה. כך ציירתי עבור ילדי הגטו סידרה של פלקטים, שניסתה לתרום לחינוך הכללי ולשמירה על כללי ניקיון בעזרת הסיסמה: "ילד, את זה אל תעשה".

את הצוות הנהיג גרפיקאי מצטיין מפראג, בדז'ריך פריטה. לאחר זמן קצר ניצלנו פעילות זו, שנתמכה על ידי האס-אס, לביצוע רישומים ועבודות שתיארו את חיי הגטו, הכול במסווה של עבודה רשמית. חלק ניכר מהציירים הכירו את המימרה הצ'כית "רשום זאת, קיש!" עידוד זה היה מיותר. החוויות המזעזעות בתחומי הגטו דחפו אותי לחיפוש מתמיד אחר הזדמנויות תיעוד בפנקס הרישומים שלי. מובן שבשעת הציור היינו לעתים קרובות חשופים לסכנה ונדרשנו לפעול בזהירות מרובה. היה עלינו למצוא מחבוא מפני אנשי האס-אס, ששוטטו בכל רחבי העיר. לרוב מצאנו מסתור בעליות גג או נטמענו בהמון האסירים. פריטה, אתגר ולעתים קרובות גם בלוך ואני היינו כה מדוכאים מהסביבה הנוראית, שבשעות היום עשינו את המוטל עלינו ובחשכת הלילה נפגשנו בחדר המואפל ועבדנו על הרישומים שלנו שהיו למחזורים. באותם הימים ובתנאים שתוארו לעיל נוצר האוסף של 150 ציורים נהדרים של פריטה (נמצאים היום בתצוגה במוזיאון היהודי בפראג). כך גם נוצר אוסף ציורי טרזין שלי.

באותה תקופה יצרנו קשר עם מר שטראס, איש עסקים שמשפחתו ה'ארית' שמרה, איתו על קשר בדרכים בלתי לגליות. הוא סיפר שנעזר בכמה שוטרים צ'כים אמיצים, ששירתו בגטו וניסו לעזור. שטראס, שהיה אספן בלתי נלאה של אמנות צ'כית, ביקש לקבל את עבודותינו ואלה מצאו דרכן אל מחוץ לכותלי הגטו באותה דרך שבה הבריון לגטו מזון וטבק. אנחנו קיוונו שבדרך זו לפחות חלק מעבודות התיעוד ישרוד גם אם אנחנו לא נשאר בחיים. נודע לנו שנוצרו קשרים עם מדינות זרות והעבודות נשלחו לארצות שמעבר לגבולות הרייך,

כנראה לשווייץ. מרוב התרגשות לא היינו ערים לסכנה הגוברת והמשכנו לעבוד ביתר אינטנסיביות והתלהבות בתיעוד ובתיאור חיי הגטו, שבינתיים נהיו איומים עוד יותר. התקופה נמשכה שנתיים ימים.

באביב 1944 הודיעו על ביקור משלחת הצלב האדום הבינלאומי. ההכנות הקדחתניות לקראת ביקור המשלחת על פי התכנון הנאצי, תועדו גם הן ברישומים שלנו. לאחר שהביקור הסתיים, יודעי דבר טענו שמפקדי האס-אס לא היו שבעי רצון מהביקור, נציגי הצלב האדום לא הסתפקו בהצצה ברחובות שהיהודים ניקו לפני בואם במברשת שיניים, אלא דרשו לראות מבעד למסך של הכפר- הפוטיומקיני. נראה שידעו מראש על הנעשה במקום. לא ברורה הסיבה לכך, אך הוראות האזהרה של צוקר ניתנו שבועות מעטים לאחר הביקור. בדיון קצר שקיימנו אחרי דיווחו של צוקר הגענו לכלל מסקנה שהשימוע הוא תוצאה ישירה מעבודת התיעוד שלנו, מסקנה שהוכחה כנכונה.

בבוקר של 27 ביולי 1944 התייצבנו במשרדו של ראש הגסטפו ומיד הובלנו למרתף. אחרי המתנה ממושכת דחפו אותנו לתוך חדרו של המפקד ראם. מלבדו נכחו מס, הידוע בכינויו "ציפור מוות", גינתר ואייכמן. מיד ידעתי שהדבר מבשר רעות. באותו בוקר לא הופגנה אכזריות. אייכמן, שפתח את החקירה, יצר רושם של אדם שנפגע עד עמקי נשמתו משום שהשמיצו את רעיונותיו ה"נאצלים" לגבי היהודים. הדבר השתמע מתוכן הדברים ומאופן הבעתם. ראם וגינתר המשיכו בחקירה. שניהם דבקו באופן החקירה החלקלק של אייכמן וניהלו איתנו מעיו שיחה בנושאי אמנות. הנימה הכבושה נשמעה מאיימת עוד יותר. כהוכחה הציגו בפנינו שניים או שלושה ציורים של כל אחד מארבעתנו. כל אחד מאיתנו היה באחריותו של איש אס-אס אחר. גינתר הראה לי, ואני זוכר את הדבר לפרטיו, ציור של יהודים מחפשים קליפות תפוחי אדמה ושאל אותי: "איך יכולת להעלות על דעתך ולצייר דבר ששם את המציאות ללעג?" עניתי באותה נימה והסברתי לו שבשום פנים ואופן אין המדובר בדמיון כשם שחשב, אלא ברישום טבע פשוט שעושה כל אמן. כלומר סקיצה של דברים שראיתי בשעת העבודה והעליתי מיד על הנייר כשם שכל צייר מחפש אחרי מוטיבים. אז באה השאלה: "האם אתה באמת מאמין שבגטו שורר רעב? אנשי הצלב האדום בשום פנים ואופן לא אימתו זאת".

השאלות הבאות נועדו לדלות מאיתנו את שמות האנשים שיצרו את הקשר עם העולם שמחוץ לגטו ולברר אם מדובר בתא קומוניסטי. מאחר שהכחשנו את הדברים. ותירצנו הכול בדחף אמנותי טהור, החקירה הופסקה ושוב הובלנו למרתף.

לאחר שעות מעטות הופיעו גינתר ומס. מס החזיק בידו אקדח גדול. הפעם הם דיברו בנימת הדיבור הרגילה של אנשי האס-אס. החקירה נועדה לדלות מאיתנו מידע על הקשר שלנו לתא הקומוניסטי. נאמר לנו שאם נמסור את שמות האנשים ש"פיתו" אותנו למעשה, מיד נשחרר ל"בתינו". לאחר שאיים באקדחו, הפסיק מס את החקירה ואמר בגרמנית, שעד היום מצלצלת באוזני: "תפסיק כבר! מהבחורים האלה ממילא לא תצליח להוציא דבר מה!" השאירו אותנו לנפשנו. ידעתי שלא נחזור "הביתה".

חשיכה שררה במרתף כששמענו בשעת ערב מוקדמת חריקת בלמים. מיד לאחר מכן נשמעו השאגות אופייניות של אנשי האס-אס, שפרצו למרתף והעלו אותנו בליווי נגיחות בנשק ומכות למכוניות משא מכוסות ברזנט. במכוניות נמצאו נשותינו, בוכיות אך מאושרות למראנו. הייתה שם אשתו של פריטה ובנה בו השלוש תומאס, גברת בלוך, גברת אונגר ובתה בת חמש, אשתי ארנה וכן אספן האמנות פרנטישק שטראס והאדריכל טרולר שהובל יחד איתנו. הטרנספורט הובל ל"מבצר הקטן" שנמצא בקרבת מקום. בראש ובראשונה הועמדנו עם הפנים אל הקיר, מבוגרים וילדים. לאחר מכן הועברו הגברים לתא והנשים עם הילדים לתא אחר.

אונגר היה הראשון שנשלח מהמבצר הקטן לאושוויץ, בעוד שבלוך הוכה למוות במקום. טרולר הגיע לאושוויץ, ניל ומצא לעצמו מולדת חדשה מעבר לים. שטראס הזקן שרד זמן מה באושוויץ, אך לאחר מכן הושמד יחד עם אשתו. גברת אונגר ובתה ניצלו מהתופת, אונגר נפטר בבוכנוואלד מטיפוס בהרות אחרי השחרור. במבצר נשארו פריטה, אני, נשותינו ותומאס פריטה הצעיר. הגסטאפו הגיש תביעה נגד שנינו, בשתי שפות, והואשמנו בה "בתעמולת זוועה והפצתה בארצות חוץ". יחד עם התביעה הגיעה פקודת מעצר, שעליה היינו אמורים לחתום בהתנדבות "מחמת פחד מפני כעסם המוצדק של הגרמנים". היא נשאה את החותמת המוכרת לנו "U.R" - חזרה בלתי רצויה.

כבר למחרת היום (לקראת סוף אוגוסט) מצאנו את עצמנו בקרון מאסר שסופח לרכבת ישירה. בדרזדן עצרנו לחקירה ודרך ברסלאו נשלחנו לאושוויץ. פריטה היה חלש ביותר ובקושי רב התנועע, אך נאלץ לצאת לשירותים מדי רבע שעה בגלל דיזנטריה. באושוויץ, כאסירים פוליטיים ולא כאסירים מטעמי גזע, נלקחנו למה שכונה "מחנה האבן" באושוויץ 1. ארגון האסירים במקום פעל למופת. פריטה הועבר לצריף החולים על ידי האדריכל הנודע מאיור וד"ר פאבל וורצל, שבינתיים התמנה כאן לרופא. במהלך שמונה ימים ביקרתי את פריטה מספר פעמים. הוא איבד את הכרתו וביום השמיני נפטר מהרעלת דם. אני הגעתי לאחר מכן למחנה סקסנהאוזן בזונדרקומנדו של מפקדת ההגנה הראשית של הרייך, עד השחרור באבנזה, אוסטריה, במאי 1945.

אשתי ארנה ניצלה, למרות בריאותה הרופפת, וחזרה הביתה. השנה עברה עליה בתא מבודד בחצר מס' 4 במצודה הקטנה יחד עם תומאס, בנו של פריטה. המזי, אשתו של פריטה, נפטרה במקום בתנאים מחפירים. אימצנו את תומאס. ארנה נפטרה ב-1955, שנים אחרי השחרור, נכה במאה אחוזים כתוצאה מהמאסר.

מיד אחרי השחרור חזרנו לטרזין כדי לחפש את הציורים שהוחבאו. הם נמצאו בשלמותם. לימים יכולתי להציג אותם לעיני העולם יחד עם העבודות המצוינות של פריטה, עבודות אחדות של אונגר וסקיצות מרשימות של ד"ר פליישמן, רופא מטרזין, שהצליח להציל את עבודותיו. יחד עם הוכחות אחרות הייתה זו עדות מהימנה ל"פתרון הסופי" שתוכנן על ידי אייכמן וגלובקה.

אני חש חובה להאשים עד סוף ימי, בשם הקורבנות, בשמי אני ובראש ובראשונה בשמם של חברי שלא חזרו, הציירים מטרזין, את המרצחים הפשיסטים שנזכרו בדו"ח שלי, אותם ואת אלה שעזרו להם.

(תרגמה: קטיה מנור)

